

SOCIETAT D'HISTÒRIA
NATURAL DE LES BALEARS

Records d'un viatge botànic a Mallorca al 1952

Prof. Sandro PIGNATTI

Professor emèrit
Dipartimento di Biologia Vegetale
Università di Roma "La Sapienza"
Città Universitaria
00165 ROMA

La meua tesi de llicenciatura, que vaig presentar a la Universitat de Pavia al juliol de 1951, tractava de la vegetació de les platges al voltant de Venècia. Al mateix any, vaig tenir l'oportunitat de fer un viatge de recerca sobre la vegetació de les platges del nord d'Àfrica, des de Tunísia al Marroc. Per tant, a fi d'aconseguir un millor coneixement de la vegetació al llarg de les platges de la Mediterrània occidental, vaig sol·licitar una beca per fer una estada de recerca i d'especialització a Barcelona. La resposta del ministeri va arribar molt tard, i només al final de maig de 1952 vaig tenir l'oportunitat de fer el llarg viatge des d'Itàlia a Barcelona amb tren, amb una durada de gairebé 24 hores. A Barcelona, vaig ser acollit a l'Institut Botànic de Montjuïc, dirigit pels Bolòs: Antoni i Oriol (pare i fill). La ciutat en aquells dies estava en una gran efervescència, perquè s'estava preparant per a un esdeveniment religiós molt esperat: el Congrés Eucarístic, amb la visita d'importants prelats del Vaticà. La majoria de les activitats ordinàries havien estat suspeses i tothom pensava només en aquest gran esdeveniment. Per mi, acabat d'arribar, i amb la dificultat de parlar en castellà, es presentava un problema rere l'altre. Així, aconsellat també pels botànics barcelonins, vaig pensar en partir de la ciutat durant la setmana en què es va dur a terme el Congrés Eucarístic, per anar a una zona costanera tranquil·la per a concentrar-me en l'estudi de la vegetació. L'elecció va recaure en l'illa de Mallorca.

El 31 de maig de 1952, en una bella tarda d'estiu, em vaig embarcar en el correu, el vaixell que feia la ruta de Barcelona - Mallorca. Vaig col·locar totes les meves pertinences en una motxilla, que va conformar el meu únic equipatge. El meu pressupost era molt modest i tenia pocs diners per gastar. Llavors, per estalviar, havia triat un passatge de

coberta perquè semblava que el temps era bo. En caure la tarda, el vaixell va salpar cap a les aigües de les Illes Balears: una mar tranquil·la en la que només bufava una brisa agradable. La coberta estava bastant concorreguda, i havia trobat un racó tranquil per menjar un entrepà i després tractar de dormir a la nit. Però hi havia molta animació i algú, al meu costat, se posà a xerrar: sabent que era un estranger em vaig convertir en un punt d'interès i em va oferir un glop de vi. De fet, al voltant meu s'estava reunint un nombrós grup de passatgers que viatjaven en grups: homes i dones; pel que sembla, un grup de treballadors en un viatge familiar. Eren gent senzilla, però amb extrema facilitat per establir una relació amigable amb gran espontaneïtat, el que és característic dels catalans, i així "el italiano" també va ésser considerat com un hoste benvingut. Mentre la costa de Catalunya anava desapareixent poc a poc en la nit, el grup s'animava cada vegada més, fins a començar a cantar cançons populars. De fet, era una bella nit a la mar i fins a molt tard varen mantenir les cançons. Recordo algunes estrofes:

"Un pobre pagès
tenia una filla
tenia quinze anys
i encara no fila - tralalla lallà - prim fila, prim fila - tralalla lalla - prim fila i s'en va;

La nit de Nadal
és nit d'alegria ..."

Per a mi, fer tan prest amiat, va donar un nou significat al viatge, així que vaig seguir participant durant una bona estona, oblidant el meu desig de dormir, doncs aquella fou una "nit d'alegria"...

La primera llum de l'alba em va trobar encara a coberta, i després d'un parell d'hores ja destacava clarament la silueta d'una illa muntanyosa. A primera hora de l'1 de juny, en haver entrat al port de Palma, amb una mica de son, vaig davallar a terra amb la motxilla a l'esquena, acomiadat per les salutacions i bons desitjos dels meus companys de viatge. De fet, vaig estar a Palma només el temps necessari per trobar l'estació de tren: el programa que havia planejat era quedar el menys temps possible a la ciutat i anar a una altra localitat costanera per realitzar estudis de la vegetació. Va ser fàcil trobar l'estació, i immediatament em va sorprendre veure ferrocarrils amb vagons petits, gairebé com els trens que es poden veure en un parc d'atraccions. Vaig comprar un bitllet cap Alcúdia. La localitat no era massa llunyana, a l'extrem oposat de l'illa, i vaig instal·lar-me en el vagó amb alguns viatgers més. El tren va partir, i ben aviat sortírem de la ciutat. Els compartiments estaven completament separats l'un de l'altre, tres en cada vagó, sense portes entre l'un i l'altre. Després d'uns quilòmetres, mentre el tren recorria el camp sense presses, em va sorprendre l'aparició del revisor que estava fora del vagó, sobre l'estrep exterior i, a través de la finestreta, es va inclinar cap a l'interior del vagó per revisar els bitllets. Aquesta estranya operació em va donar una sensació de familiaritat, com si aquest fos en realitat un tren de juguina. El viatge va durar diverses hores i, a la fi, mitjançant un bus, s'arribava a Alcúdia, l'última parada del viatge.

En aquells temps, Alcúdia era una tranquil·la localitat de pescadors. A l'estació no vaig demanar per cap hotel, doncs vaig pensar que seria massa car per a mi, així que

immediatament vaig demanar on podia trobar una fonda. M'ho indicaren i així, a peu, vaig arribar a un local molt modest, prop de la mar. En realitat, en aquella època Espanya encara estava en una situació de greu crisi econòmica, com a resultat de la llarga guerra, tot i que havien passat ja 10 anys des del final de les hostilitats. El poble on jo estava tenia un aspecte de pobresa, tot i que admirava el gran ordre i neteja en les cases i carrers. Alcúdia és avui un important centre turístic, modern i elegant, particularment apreciat pels turistes britànics, però crec que no ha mantingut l'encant d'aquella època. Durant la meva estada no vaig veure gairebé cap turista: tenia poc contacte, només amb els pescadors. Va ser una sorpresa agradable per a mi ser capaç de comprendre sense esforç *l'idioma maiorchino*, llenguatge molt similar al del sud d'Itàlia.

Quan vaig entrar a la fonda vaig ser rebut per una dona basant major, d'aspecte modest però digna, i aquí em va passar una anècdota que recordaré tota la vida. Aquesta senyora, a la meua pregunta, em va contestar que sí, que podria donar-me allotjament, i el preu era molt baix. Mentrestant, em va mirar, i em va assaltar un pensament estrany: vaig pensar que havia vist aquell rostre en una altra ocasió *ma dove? Come?* Jo acabava de desembarcar a una illa on no coneixia ningú. Mentrestant, ens vam posar d'acord sobre el preu i en aquest moment ella es girà cap a dins i va cridar "Maria!". Després d'un instant compareix una jove bellíssima, evidentment, la seva filla, que em va preparar la modesta habitació. Admirant la bellesa d'aquell rostre, de sobte em vaig adonar que la nena s'assemblava molt a la seva mare, i fou en aquest moment que em vaig adonar de la meua sorpresa inicial. A Venècia hi ha un quadre exposat a la galeria de l'*Accademia*, molt famós, que ara es coneix com "*La Vecchia*" del *Giorgione*. Coneixia bé el quadre, que vaig veure quan era un nen, i que llavors era atribuït a Lorenzo Lotto. La pintura representa una dona gran que sosté un pergami en què està escrit "*col tempo*" –amb el temps–. Una llegenda molt romàntica explica el significat d'aquestes paraules: el pintor estimava una hermosíssima jove veneciana, però que fou rebutjat per ella. El pintor havia immortalitzat la figura de la dona estimada, però representant-la ja vella (però sota aquestes característiques, es pot veure un rostre regular de gran bellesa). Les paraules "*col tempo*" signifiquen: tu ets bella ara, però amb el temps tornaràs així. Els crítics moderns atribueixen l'obra a Giorgione, potser relacionada amb un tema similar de Dürer, el que permet datar-la vers 1507. Aquesta imatge sembla haver inspirat a *Michelangelo* per a algunes figures femenines de la *Cappella Sistina*. Aquesta petita divagació, que em va connectar amb la meua ciutat, em va donar la convicció d'estar en el lloc correcte, i efectivament vaig passar a Alcúdia uns dies molt feliços, amb *l'affascinante* Maria, que els vespres em servia uns sopars de peix fresquíssim.

La primera excursió va ser a la badia d'Alcúdia, no gaire lluny de la fonda, on em vaig trobar amb un esplèndid desenvolupament de la vegetació de les dunes costaneres. Això, també, em va portar de nou als records d'anys anteriors de les dunes marítimes de la costa de Venècia. L'endemà, després d'una breu caminada vaig arribar a Formentor, amb una alternança extraordinària de platges verges, roquissars costaners, promontoris i penya-segats, on vaig poder recollir diferents exemplars de varies espècies del gènere *Limonium*, que m'interessava particularment. Vaig quedar a Alcúdia alguns dies més, amb excursions molt fructíferes, la pujada a s'Atalaia, i per altra banda qualche capfìco a l'aigua cristal·lina. D'un temps ençà, vaig arribar a pensar que potser hagués estat més profitós

passar tres mesos de la borsa de viatge a Mallorca, en lloc de tornar a la gran ciutat – Barcelona–.

Deixant Alcúdia, amb una mica de malenconia, el 5 de juny vaig tornar a Palma. Trobada una habitació per a la nit, vaig deixar el meu equipatge i em vaig prendre una mica de temps per veure la ciutat. No coneixia a ningú, i podia passejar tranquil·lament, sense cap compromís. Vaig quedar sorprès per l'abundància de vegetació subtropical als jardins i avingudes. La ciutat té un estil molt particular, si més no al centre, tan diferent del de les ciutats de terra ferma. Per damunt de tot, domina la ciutat la silueta de l'esplèndida catedral. Encara vaig tenir temps per anar a Porto Pi, i vaig fer una curta passejada pels seus roquissars.

Fig. 1. Imatge del port de Palma a la dècada dels anys 50, amb La Seu al fons. Fotografia de Pedro “Cusi” (P.J. Sancho).

Fig. 1. *Picture of the port of Palma in the 1950 decade, with the cathedral in the background. Picture by Pedro “Cusi” (P.J. Sancho).*

Després d'aquest parèntesi al centre de l'illa, vaig voler traslladar-me a la costa meridional. Amb el tren de sempre, sense pressa, vaig arribar a Campos, i aquí s'acabava la via. *Come fare?* Prop de 10 quilòmetres tot sol, amb l'equipatge que ja pesava per les moltes plantes recollides, era una perspectiva descoratjadora. No obstant això, m'assabento de que un pagès, amb un carro estirat per un cavall, anava precisament cap a la zona costanera de la Colònia de Campos –de Sant Jordi–, així que vaig anar a buscar-lo. Me diu: ara he de ferrar un cavall, i just després ens n'anirem a sa Colònia. Si voleu acompanyar-me, em fareu content. Jo responc, *che va benissimo*, i vaig anar a veure el cavall. Era al

taller del ferrer, que en aquella època era un treball important al camp. Hi havia alguns al·lots joves, vestits com operaris, que realitzaven el ferratge del cavall: la capa superficial del casc s'elimina i sobre la base més consistent de cada casc es clava la nova ferradura, que prèviament ha estat ajustada al foc, al roig viu, i després es submergeix a l'aigua per refredar-la, entre núvols de vapor. Un espectacle primigeni que a tota la Mediterrània s'ha vingut repetint, amb pocs canvis, des de fa més de 3000 anys. Aquesta operació la presidia el mestre, un ancià, fort, d'aspecte molt digne, que no treballava, però que dirigia amb autoritat i fermesa el treball dels joves. Em vaig quedar fascinat amb aquella escena. Els joves s'adonaren que els mirava i varen riure's de mi: "Mira, el italiano nunca vió herrar un caballo!". És cert, a Venècia no hi havia cavalls, ni tan sols a l'Edat Mitjana. Però fou en aquest moment en què el mestre, que evidentment no volia que el seu hoste es sentís incomodat, els digué: "Sí, pero él ha visto el Papa, y nosotros no le hemos visto nunca." Finalitzada la feina, vaig mirar de col·locar-me dins el carro entre les moltes coses que el pagès duia cap al pròxim poble. I així, després d'un llarg viatge pel camp, amb un bon bater de sol, vàrem arribar a una petita i hermosa localitat de la costa.

A la Colònia de Campos –de Sant Jordi– vaig trobar allotjament en un hotel petit, modest però ben cuidat, i molt acollidor. Era l'únic hoste, i el propietari de l'hotel era un senyor major, molt simpàtic i intel·ligent, a qui agradava tenir un hoste amb qui poder parlar. Recordo les excursions meravelloses al llarg de la costa, la rica seriació halòfila de l'Estany, la platja d'es Trenc, i les abundants recol·leccions de *Limonium*. Durant el vespre, al pati de l'hotel, passava el temps preparant les plantes amb la companyia del propietari de l'hotel, que tractava a aquell jove italià igual que si fos el seu net. Aquí també menjava peix ben fresc, molt diferent al de l'Adriàtic. Per a mi era totalment nou, però molt saborós, junt amb un bon tassó de vi de gust fort, amb un aroma típicament mediterrani.

El 10 de juny vaig fer un viatge complicat, primer amb el tren cap a Palma, i després amb un tren elèctric que em va portar a la zona muntanyosa del nord, a Sóller. Aquí, la vegetació és completament diferent, però m'interessava conèixer l'aspecte dels boscos interiors de Mallorca. Sóller era ja llavors una petita ciutat, que oferia algunes comoditats que faltaven en els petits pobles de pescadors, però en la qual em vaig sentir més estrany. En conseqüència, la major part del temps el vaig passar fent llargues caminades pel seu entorn. Recordo en particular la pujada al Puig Major, de gran interès botànic, i quan vaig arribar a gran alçada es va obrir un magnífic paisatge. Una tempesta sobtada em va obligar a tornar ràpidament a la vila, sense haver estat capaç d'arribar al cim. L'endemà, vaig anar al Puig de l'Ofre.

A Sóller, recordo diverses trobades. Els dies previs havia recollit una gran quantitat de material botànic, sobretot *Limonium*, fins a exhaurir la meua reserva de fulls de paper, necessaris per a les preparacions –plecs d'herbari–. Em varen indicar una botiga. Hi vaig anar i, casualitats de la vida, el comerciant era italià. Vaig estar encantat de poder parlar en la meua llengua i li vaig explicar el què necessitava. Em va dir: saps que a Espanya el paper és valuós?, així que em va vendre unes fulles de paper per un preu exagerat. Després d'haver comprat aquell caríssim paper, a poques passes de la tenda, vaig trobar un estanc a on venien diaris, i on vaig poder comprar un munt de diaris vells per unes poques pessetes. *L'unica esperienza negativa alle Baleari mi è venuta proprio da ... un italiano*. Però no va ser l'únic moment en què vaig poder parlar en italià. El dia després vaig tornar a la tenda del venedor de diaris, a qui volia explicar amb el meu castellà primitiu que volia comprar els

diaris vells. Un distingit senyor que es trobava a prop es va girar i em digué, *ma lei parla italiano* –però vostè parla italià–. Ell també parlava italià, però tenia una mica d'accent anglès. Ens presentàrem i em va contar que era anglès però provenia d'una família siciliana que s'havia traslladat a Londres durant el segle anterior. Em va convidar a Fornalutx, on vivia amb un grup d'excèntrics ciutadans britànics. Després hem seguit mantenint el contacte, i en una ocasió ha estat el nostre hoste a Pàdua.

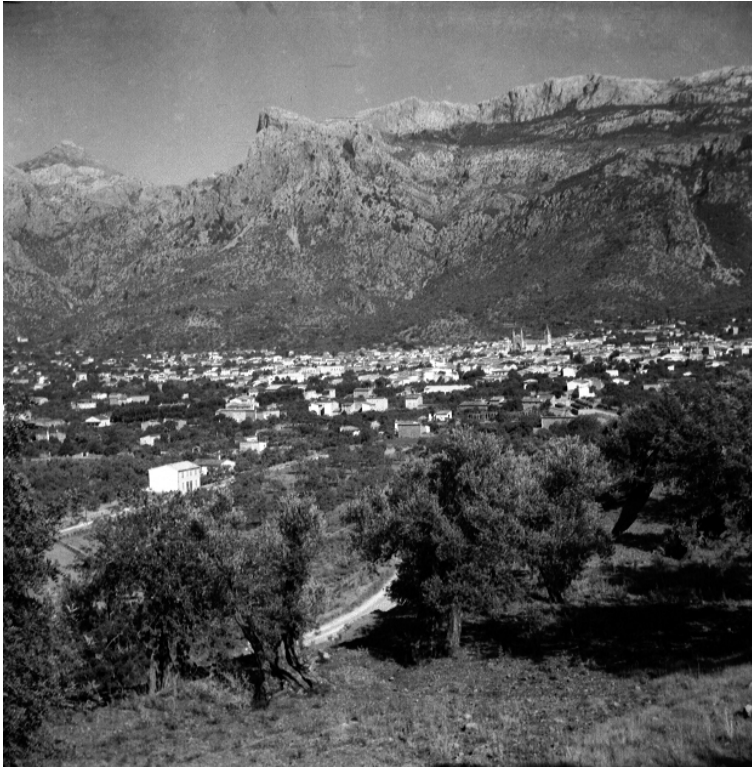

Fig. 2. Panoràmica de Sóller a la dècada dels '50. Fotografia de Pedro "Cusi" (P.J. Sancho)..

Fig. 2. *Panoramic of Sóller in the 1950 decade. Picture by Pedro "Cusi" (P.J. Sancho).*

El meu viatge a Mallorca ja s'acosta a la seva fi. El 14 de juny, de tornada a Palma, unes hores abans de la sortida del vaixell correu a València, pensava amb noves experiències a les platges i a l'Albufera, nous *Limonium*, nous amics. Mentrestant, m'adono de lo agradable que fou la meva estada a Mallorca, per la facilitat del contacte humà, la gentilesa, el sentit de l'hospitalitat als estranys. El capvespre partí el vaixell, que lentament s'allunya de Mallorca, que poc a poc desaparegué de l'horitzó, *lasciando un ricordo che a 60 anni di distanza è rimasto ancora vivo, per la freschezza degli incontri e delle esperienze vissute in queste indimenticabili giornate.*

Les col·leccions botàniques d'aquest viatge es conserven a l'herbari general de l'Orto Botanico di Pavia. En els mesos següents, a Barcelona, vaig tenir un munt de treball per identificar les abundants recol·leccions, sovint amb l'ajuda d'Oriol de Bolòs i del mallorquí

Fig. 3. Plecs del gènere *Limonium* de l'herbari personal de Llorenç Garcias i Font, dipositat a la Societat d'Història Natural de les Balears. A l'esquerra, *Limonium majoricum*, espècie descrita per S. Pignatti a l'any 1955. Garcias, qui va recol·lectar i enviar plecs del gènere a l'especialista italià, indicà a l'etiqueta d'aquest espècimen que es tractava d'un "còtipus". Realment es tracta d'un isotipus (un dels plecs utilitzats en la descripció), corresponent perfectament la data i localitat amb el que indicà Pignatti en la descripció de l'espècie. A la dreta, *Limonium virgatum* subsp. *virgatum* var. *majus* fa. *pseudocaspium*, tàxon també descrit per Pignatti al 1955. En aquest cas, Garcias indicà que es tracta d'un isotipus.

Fig. 3. Sheets of the genus *Limonium* from the personal herbarium of Llorenç Garcias i Font, placed at the Society of Natural History of the Balearic Islands. On the left, *Limonium majoricum*, species described by S. Pignatti in 1955. Garcias, who collected and sent herbarium sheets of the genus to the Italian specialist, indicated "cotype" in the label of this specimen. Actually, this is an isotype (one of the sheets used in the description), with a perfect coincidence in the date and collection locality with the indicated by Pignatti when describing the species. On the right, *Limonium virgatum* subsp. *virgatum* var. *majus* fa. *pseudocaspium*, taxon also described by Pignatti in 1955. In this case, Garcias indicated "isotype".

Antoni Marcos. Allà vaig tenir l'oportunitat d'estudiar l'abundantíssim material de Llorenç Garcias Font, que em va permetre interpretar correctament les meves recol·leccions del gènere *Limonium* a l'illa. Més tard, el Dr –segons indica Pignatti– Garcias Font em va regalar un paquet amb els seus *Limonium* duplicats, per a la col·lecció de l'Herbari de Pavia.

És probable que el meu interès pel gènere *Limonium*, que ha caracteritzat el meu treball científic fins a la publicació del gènere per a la Flora Europaea als anys '70 –Pignatti, 1971–, precisament neixi en els roquissars litorals de Mallorca. Els resultats científics de

l'excursió al juny de 1952 van fer possible la publicació d'un treball sobre la taxonomia dels *Limonium* (Pignatti, 1955a,b). En aquest treball es descriu *Limonium majoricum* i dues entitats híbridògenes: *L. capdeperae* i *L. garciae*, *omaggio al valoroso indagatore della flora balearica* –Llorenç Garcias Font–. En canvi, les dades sobre la vegetació de platges i penya-segats marítims romanen encara inèdites, i actualment es troben en caixes en un magatzem al qual no m'ha estat possible accedir: potser podria ser avui interessant, ja que representen un testimoni de les condicions originals, abans de l'intens impacte degut al desenvolupament turístic a les Balears.

Ricordando dopo tanto tempo quelle due settimane al sole, nella verde isola di Mallorca, capisco che questi pochi giorni mi hanno insegnato molto, mi hanno arricchito.

Traduït per la Junta de Publicacions de la SHNB

Breu biografia

Sandro (Alessandro) Pignatti (Venècia, 1930)

Botànic italià, doctorat en Ciències Exactes i Naturals per l'Universitat de Pavia (1954). Ha treballat en el camp de la florística, taxonomia i fitosociologia. Professor de botànica, ecologia vegetal i ecologia a les universitats de Pavia (1955-1958), Pàdua (1958-1962), Trieste (1962-1982), Roma (1983-1988) i "La Sapienza" de Roma (1988-), de la qual n'és actualment emèrit.

Des de la seva tesi doctoral presentà un interès especial pels ecosistemes costaners mediterranis, havent treballat intensament en el gènere *Limonium* (Plumbaginaceae), pel que va ser més tard el col·laborador especialista en la *Flora Europaea*. Durant una estada post-doctoral a l'Institut Botànic de Barcelona, al 1952 va visitar Mallorca, recol·lectant prou material d'aquest gènere. En aquesta època va establir contacte amb Llorenç Garcias i Font; primer estudiant el seu material d'herbari de l'Institut Botànic, i posteriorment intercanviant plecs per a la descripció d'un gran nombre de tàxons de les Illes Balears. Fruit de la col·laboració i de la visita a Mallorca, Pignatti va publicar diversos treballs referents al gènere *Limonium* de les Illes Balears (Pignatti, 1955a,b, 1960).

El seu vast coneixement de la flora italiana queda plasmat en la publicació de la *Flora d'Italia* (1982, la segona edició de la qual està a punt de veure la llum), obra que descriu 6.000 espècies en 3 volums, amb un complet sistema de codificació vàlid per al 60% de les plantes vasculares d'Europa; obra concebuda com a una eina per a la comprensió de la biodiversitat dels ecosistemes.

Ha treballat en els ecosistemes de tipus mediterrani, comparant Europa i Austràlia, i posteriorment ampliant-ho a Califòrnia, Xile, Sud Àfrica i les Illes Canàries. Ha realitzat comparacions en base dels components florístics, estructura de la comunitat de plantes i la funció i les tendències evolutives de la flora mediterrània. És co-autor del llibre *Data Processing in Phytosociology* (1980), i continua desenvolupant una base de dades extensa de la flora i vegetació italiana. Participa activament en el projecte SynBioSys Europe i, des de 1992, organitza a Roma un *workshop* anual internacional, l'European Vegetation Survey, com a grup de treball de la International Association for Vegetation Science.

També ha treballat en temes d'ecologia a nivell de paisatge, publicant el tractat *Ecologia del Paesaggio* (1994). Ha centrat gran part del seu interès en l'ecologia de Roma, un exemple únic d'una zona urbana amb ocupació humana continua des de fa més de 25 segles. De Roma, ha investigat la flora, les comunitats vegetals i els hàbitats, desenvolupant nous procediments i perspectives sobre l'ecologia del paisatge, amb una síntesi de dades i idees a *L'Ecosistema Roma* (1995). Posteriorment, després de la publicació de *I boschi d'Italia* (1998), Sandro va dirigir la seva atenció a la realització d'un llarg i detallat estudi de les plantes, els ecosistemes i el paisatge dels Dolomites. En els seus

treballs més recents ha desenvolupat dues perspectives sorprenentment àmplies i integradores, com són la idea de la vegetació com un producte dels processos d'auto-organització en els ecosistemes, i la desintegració creixent de les relacions entre els éssers humans i el món natural (e.g., *Assalto al Pianeta* 2000). Juntament amb Bruno Trezzo, va ser guardonat amb el Premi Gambrinus de Literatura en Ecologia per aquest darrer treball.

Ha estat membre de la Comissió d'Avaluació d'Impacte Ambiental del Ministero Italiano per l'Ambiente (1992-95), i és membre de l'Accademia Nazionale dei Lincei (des de 1989), de l'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, de l'Acadèmia Slovena, de l'Acadèmia de Còrdova (Argentina), de l'Acadèmia Europea de Bolzano, i membre honorari de l'Accademia Italiana di Scienze Forestali. Va ser el primer president de la Societ  Botanica Italiana, de la Ostalpin-dinarische Gesellschaft f r Pflanzensoziologie, i de la Internacional Association for Vegetation Science.

Per la seva activitat científica, va ser guardonat amb la medalla d'or de l'organització per Plant Taxonomical Investigation of the Mediterranean Area (1983), el grau de Doctor *honoris causa* per la Universitat d'Uppsala (1991), l'Ordre del Mèrit de la República Italiana (1994) i el premi de l'Acadèmia de Ciències de Tori (2001).

La junta de publicacions editorial vol agrair l'ajuda en la traducció de l'italià al català a Guillem Mateu-Vicens i Xavier Gulias, i per les correccions de la versió en anglès al Prof. Larry Giles. També a Salvador Conesa per la cessi  de les fotografies de P.J. Sancho.

Publicacions de Pignatti referents al gènere *Limonium*

Publications of Pignatti concerning the genus *Limonium*

- Pignatti, S. 1955a. Studi sulla flora e vegetazione dell'isola di Mallorca (Baleari): I - Contribuzione alla flora balearica. *Arch. Bot. (Forli)*, 31: 46-58.
- Pignatti, S. 1955b. Studi sulla flora e vegetazione dell'isola di Mallorca (Baleari): II – I *Limonium* della flora balearica. *Arch. Bot. (Forli)*, 31: 68-100.
- Pignatti, S. 1959. Studi sui *Limonium*, IV - Sulle sottospecie di *Limonium virgatum* ed in particolare sulla "*Statice dictyoclada*" di Boissier. *Nuovo Giorn. Bot. Ital.*, 66: 560-563.
- Pignatti, S. 1960. I *Limonium* della flora Balearica (Supplemento). *Arch. Bot. (Forli)*, 36: 206-210.
- Pignatti, S. 1962. Studi sui *Limonium*, V. Note sulla sistematica delle specie iberiche di *Limonium*. *Collect. Bot. (Barcelona)*, 6: 293-330.
- Pignatti, S. 1963.  ber die Beziehungen zwischen italienischen und iberischen Arten der Gattung "*Limonium*" (Plumbaginaceae). *Webbia*, 18: 73-93.
- Pignatti, S. 1971. Studi sui *Limonium*, VIII. In: V.H. Heywood (ed.), Flora Europaea, Notulae Systematicae ad Floram Europaeam spectantes No. 11. *Bot. J. Linn. Soc.*, 64: 361-370.
- Pignatti, S. 1977. Note critiche sulla Flora d'Italia. V. Nuovi appunti miscellanei. *Giorn. Bot. Ital.*, 111: 45-61.

T xons del gènere *Limonium* descrits per Pignatti de les Illes Balears

Taxa of the genus *Limonium* described by Pignatti from the Balearic Islands

- Limonium caprariense* [subsp. *multiflorum*] f. *elegans* Pignatti
Limonium caprariense subsp. *multiflorum* Pignatti
Limonium gougetianum [subsp. *balearicum*] f. *intermedium* Pignatti
Limonium gougetianum [subsp. *balearicum*] var. *latifolium* Pignatti

- Limonium gougetianum* [subsp. *balearicum*] f. *procerum* Pignatti
Limonium gougetianum [subsp. *balearicum*] f. *pseudominutum* Pignatti
Limonium gougetianum subsp. *balearicum* Pignatti
Limonium majoricum Pignatti
Limonium minutiflorum [subsp. *balearicum*] f. *minutum* Pignatti
Limonium minutiflorum [subsp. *balearicum*] f. *pulvinare* Pignatti
Limonium minutiflorum subsp. *balearicum* Pignatti
Limonium ovalifolium f. *biflorum* Pignatti
Limonium virgatum subsp. *pseudodictyocladon* Pignatti
Limonium virgatum [subsp. *divaricatum*] f. *minus* Pignatti
Limonium virgatum [subsp. *divaricatum*] f. *multiflorum* Pignatti
Limonium virgatum [subsp. *virgatum* var. *virgatum*] f. *pseudocaspium* Pignatti
Limonium x *capdeperae* Pignatti nom. inval.
Limonium x *garciae* Pignatti nom. inval.
Limonium x *gougemolsii* Pignatti nom. inval.
Limonium x *pseudodivaricatum* Pignatti nom. inval.
Limonium x *pseudosmithii* Pignatti nom. inval.
Limonium x *viretianum* Pignatti nom. inval.
Limonium x *virgitanum* Pignatti nom. inval.
Limonium x *virgolosii* f. *pseudomajus* Pignatti nom. inval.
Limonium x *virgolosii* f. *pseudotremolsii* Pignatti nom. inval.
Limonium x *virgolosii* f. *pseudovirgatum* Pignatti nom. inval.
Limonium x *virgolosii* Pignatti nom. inval.
Limonium x *virgutiflorum* Pignatti nom. inval.

Memories of a botanical trip to Mallorca in 1952

My thesis, presented at the University of Pavia in July 1951, dealt with the coastal vegetation surrounding Venice. In the same year, I had a chance to do a trip of research on the coastal vegetation of the northern Africa, from Tunisia to Morocco. Thus, to acquire knowledge on vegetation along the western Mediterranean coast, I applied to a grant for a research and specialization stay in Barcelona. The decision from the Ministry was delayed, and I could not make the trip from Italy to Barcelona until end of May 1952. It was a long train trip, lasting almost 24 hours. In Barcelona, I was received at the Botanical Institute of Montjuïc, directed by Antoni and Oriol de Bolòs (father and son). Those days, the city was in a great ferment because of a long awaited religious event: the Eucharistic Congress, with the visit of important prelates from the Vatican. Most common activities were suspended and people were devoted to this event. This was very problematic to me, having just arrived and non speaking Spanish. So, also advised by the Barcelonian botanists, I thought about leaving the city during the week of the Eucharistic Congress, and visiting a quiet coastal region to focus my attention on the study of vegetation. The choice was Mallorca.

On May 31st 1952, in a wonderful summer evening, I boarded the mail ship sailing the Barcelona-Mallorca route. I put all my belongings in a backpack, my only luggage. My budget was very modest and I had little money to spend. Therefore, to save, I took a deck ticket because the weather seemed fine. By late afternoon, the ship departed to the Balearic Islands: the sea was calm and a slight and wonderful breeze was blowing. The deck was very crowded, though I found a quiet corner to have my sandwich and to sleep a little. However, people were very excited and, next to me, somebody started talking to me: they knew I was a foreigner, so they focused attention on me, and offered me a drink of wine. In fact, lots of passengers were gathering around me, travelling in groups: men and women; it seems that they were groups of workers on family trips. They were humble people, but establishing friendly relationship in a very spontaneous manner, which is typical of Catalonians, and thus, "the Italian" was also considered a welcome guest. While the Catalonian coast slowly disappeared into the night, the group was more and more excited, and they started singing popular songs. In fact, it was a wonderful night at the sea, and they kept singing for many hours. I still remember some verses:

“Un pobre pagès
tenia una filla
tenia quinze anys
i encara no fila - tralalla lallà - prim fila, prim fila - tralalla lalla - prim fila i s'en va;

La nit de Nadal
és nit d'alegria ...”

The easiness of the friendship gave a new meaning to my trip and thus, I long continued participating, forgetting my desire to sleep, as that was a “nit d’alegria” –night of joy–...

The first light of dawn found me still on the deck and, after a few hours, it appeared the shape of a mountainous island. Very early on June 1st, once in the Palma harbour, needing to sleep, I disembarked carrying my backpack, hearing best wishes and goodbyes from my travelling friends. In fact, I was in Palma only the time needed to find the train station: the schedule I planned was to stay in the city the less time possible, and visiting coastal villages to study the vegetation. The station was easy to find and, immediately, I was surprised by the small of the train cars, almost like those in the amusement parks. I bought a ticket to Alcúdia. The village was not very far away, in the opposite end of the island, and I settled in a car among other passengers. The train departed, and we quickly left the city. The compartments were completely separated from each other, three on each car, without doors in between. A few kilometers away, while the train leisurely travelled across the fields, I was astonished to see the conductor, who was outside the car, standing on the outside step and, through the window, was leaning inside to check the tickets. This strange *modus operandi* gave me a sense of familiarity, like if that was actually a toy train. The trip last for several hours and, finally, by bus, one reached Alcúdia, the last stop of the journey.

In those days, Alcúdia was a quiet fishing village. At the station, I did not ask for a hotel, as I thought it would be too expensive for me and so, I quickly asked for an inn. I was directed to and, by walking, reached a very modest facility, by the sea. Actually, at that time, Spain was still in a deep economic crisis, resulting from the long Civil War, even though hostilities had been over for more than 10 years. The village had an aspect of poverty, but I admired the order and cleanliness of the houses and streets. Alcúdia is nowadays an important touristic centre, modern and stylish, especially popular among British tourists, but I think it has lost the charm of a previous time. During my stay I saw almost no tourists: I had little contact with people, only with fishermen. It was a pleasant surprise for me to be able to understand *l’idioma maiorchino* effortlessly, speech very similar to that in the south of Italy.

When I got the inn I was received by an elderly woman, modest-looking but worthy, and I recall a story I will remember all my life. To my query, this lady answered that she could give me an accommodation, and the price was very low. Then, she looked at me, and I felt a very strange thought: I felt like I had seen this face before, *ma dove? Come?* I just disembarked on the island and I knew no one. Meanwhile, we agreed on the price and she turned inside and shouted “Maria!”. In a second it appeared a very beautiful girl, obviously, her daughter, that showed me to a modest room. Admiring the beauty of that face, I realized that the girl resembled her mother a lot, and in that point I realized the reason for my previous surprise. In Venice there is a picture exhibited at the Gallery of the Accademia, very famous, currently known as “*La Vecchia*” del Giorgione. I knew the picture quite well because I saw it when I was a kid, when it was attributed to Lorenzo Lotto. The painting depicts an elderly woman holding a scroll on which it is written “*col tempo*” –over time–. A very romantic legend reveals the meaning of such words: the artist was in love with a very beautiful Venetian girl, but he was rejected. The artist had immortalized the figure of the beloved, but depicting her in old age (yet under those traits, there was still a very beautiful face). The words “*col tempo*” mean: you are beautiful now, but with time you will look like this. Modern critics attribute the picture to Giorgione, probably related to a similar story

from Dürer, which allows dating it close to 1507. This picture seems to have inspired *Michelangelo* in some feminine figures of the *Cappella Sistina*. This small digression, that connected me again with my city of birth, convinced me that I was in the right place; and in fact, I spent very happy days in Alcúdia, with *l'affascinante* Maria who, in the evenings, served me very fresh fish dinners.

My first excursion was along Alcúdia bay, not far from the inn, where I found a splendid development of the vegetation of coastal dunes. This, also, took me again to past years memories of the maritime dunes of Venice. The next day I reached Formentor after a short walk, with an outstanding alternation of pristine beaches, rocky coastal headlands and cliffs, from where I collected different species of the genus *Limonium*, of particular interest to me. I stayed in Alcúdia for a few days more, with successful excursions, the rise to s'Atalaia, and also some dips in the crystal clear waters. For a while now, I considered it might have been more interesting to spend three months in Mallorca from my trip budget, instead of returning to the big city –Barcelona–.

Leaving Alcúdia, with a little melancholy, on June 5th I returned to Palma. Once found a room for the night, I left my luggage and I spent a little time visiting the city. I knew nobody, so I could walk quietly, without compromise. I was amazed by the abundance of subtropical vegetation in gardens and avenues. The city has a very special style, at least the centre, so different from mainland cities. Above all, the shape of the splendid cathedral overlooks the city. I still had time to visit Porto Pi, and I stroll its coastal rocks.

After this break in the centre of the island, I aimed moving to the south coast. With the same train, leisurely, I reached Campos, the end of the railway. *Come fare?* About 10 kilometers alone, with my increased luggage because of all the collected plants to the date, it was a discouraging perspective. However, I found out that a farmer, with a cart pulled by a horse, had to go to the coastal region of Colònia de Campos –de Sant Jordi–, so I met him. He told me: now I have to shoe the horse, and right then we will go to Sa Colònia. If you come with me, I will be happy. I said, *che va benissimo*, and I went to see the horse. It was at the blacksmith workshop, which was a very important job at that time. There were some young men, dressed as workers, shoeing the horses: the outermost layer of the hoof was removed and, on the consistent basis, a new horseshoe was nailed, previously adjusted in the fire, to red hot, and submerged in water to cool down, in clouds of steam. A primal spectacle repeated throughout the Mediterranean that has little changed in 3000 years. This operation was led by a master, an old man, strong, worthy appearance, non-working but directing with authority and strength the work of the young men. I was fascinated with the scene. The young men realized and laughed at me. “Look, the Italian never saw a horse shoeing!” –in Spanish–. It was true, in Venice there were no horses, even in the Middle Age. But in that moment, the master, aiming to avoid making his guest feel uncomfortable, snapped: “Yes, but he as seen the Pope, and we have never seen him” –in Spanish–. Once finished, I got into the cart, among the goods that the farmer was carrying to the next village. Thereby, after a long journey through the fields, with a blazing sun, we reached a beautiful little coast town.

At the Colònia de Campos –de Sant Jordi– I found accommodation in a small hotel, modest but well kept, and very homely. I was the only guest, and the owner of the hotel was an old man, very friendly and smart, who liked to have a guest to talk to. I remember the wonderful excursions along the coast, the rich halophilic seriation of l'Estany, the Es Trenc

beach, and the plenty collections of *Limonium*. At night, in the hotel courtyard, I spent the time arranging the plants in herbarium sheets in company of the owner of the hotel, treating that young Italian as his grandson. Here I also ate very fresh fish, very different from that in the Adriatic Sea. To me it was brand new, but very tasty, with a good glass of wine of very strong taste, with a typical Mediterranean flavour.

On July 10th I did a complicated journey, first in the train to Palma, and then in an electric train that took me to the northern mountainous region, to Sóller. Here, the vegetation is completely different, but I was interested in the appearance of the inner Mallorca forests. Sóller was already a small city, offering some comfort lacking in the fishermen villages, but where I felt strange. In consequence, I spent most of the time in long walks in the surrounding area. I specially remember the rise to the Puig Major, of great botanical interest, and when I got enough height a magnificent landscape arose. A sudden storm forced me to return quickly to the village, without reaching the top. Next day, I visited the Puig de l'Ofre.

In Sóller, I remember several meetings. The past days I collected a huge amount of botanical material, especially *Limonium*, that I exhausted my paper reserves, needed in my preparations –herbarium sheets–. They told me about a shop. I went there and, coincidences of life, the merchant was Italian. I was pleased to speak in my language and I explained him what I needed. He told me: do you know that in Spain the paper is precious?, and he sold me a few paper sheets at an exaggerate price. After buying that expensive paper, a few steps from the shop, I found a cigar store selling newspapers, where I could buy a lot of old newspapers for a few pesetas. *L'unica esperienza negativa alle Baleari mi è venuta proprio da ... un italiano*. But this was not the single chance to speak Italian. The day after I returned to the shop of the newspaper seller, aiming to explain him with my basic Spanish that I wanted to buy old newspapers. A distinguished gentleman next to me turned and said: *ma lei parla italiano* –but you speak Italian–. He also spoke Italian, but with slight English accent. We introduced ourselves and he told me he was English but coming from a Sicilian family, moved to London in the last century. He invited me to Fornalutx, where he lived with a group of eccentric British citizens. Afterwards, we continued to be in touch, and once he was our guest in Padua.

My trip to Majorca was close to the end. On June 14th, on my way back to Palma, a few hours before the departure of the ship to Valencia, I was thinking about the new experiences on the coast and beaches and in the s'Albufera marshland, in the new *Limonium* species, of new friends. Meanwhile, I appreciated my stay in Mallorca, because of the easiness of the human contact, the gentleness, the sense of hospitality to strangers. The ship departed in the evening, slowly moving away from Mallorca, slowly disappearing on the horizon, *lasciando un ricordo che a 60 anni di distanza è rimasto ancora vivo, per la freschezza degli incontri e delle esperienze vissute in queste indimenticabili giornate*.

The botanical collections from this trip were conserved in the general herbarium of the Orto Botanico di Pavia. In the following months, in Barcelona, I had a lot of work identifying the large collections, frequently with the help of Oriol de Bolòs and the Majorcan Antoni Marcos. There I had the chance to study the abounding material of Llorenç Garcias Font, allowing me to correctly interpret my collections of the genus *Limonium* in the island. Afterwards, Dr –*sensu* Pignatti– Garcias Font gave me a packet of his duplicated *Limonium*, for the collection of the Herbarium of Pavia. It is likely that my

interest in the genus *Limonium*, characterizing my scientific work to the publishing of the genus in *Flora Europaea* in the '70s –Pignatti, 1971–, just born there in the coastal rocks of Mallorca. The scientific results of my trip in June 1952 made possible the publication of a work dealing with taxonomy of *Limonium* (Pignatti, 1955a,b). In this work it is described *Limonium majoricum* and two hybrid entities: *L. capdeperae* and *L. garciae*, omaggio al valoroso indagatore della flora balearica –Llorenç Garcias i Font–. In contrast, the data on vegetation of beaches and coastal cliffs is still unpublished, and are currently into boxes in a store I am unable to access: maybe it could be interesting today, since it testifies the original conditions, before the intense impact due to the touristic development in the Balearic Islands.

Ricordando dopo tanto tempo quelle due settimane al sole, nella verde isola di Mallorca, capisco che questi pochi giorni mi hanno insegnato molto, mi hanno arricchito.

Translated by the publications board of the BSHN

Biosketch

Sandro (Alessandro) Pignatti (Venice, 1930)

Italian botanist, PhD in Exact and Natural Sciences by the University of Pavia (1954). He has worked in the knowledge areas of floristics, taxonomy and phytosociology. Professor of botany, plant ecology and ecology at the universities of Pavia (1955-1958), Padua (1958-1962), Trieste (1962-1982), Roma (1983-1988) and “La Sapienza” di Roma (1988-), currently professor emeritus of the latter university.

From his PhD, he had a special interest in coastal ecosystems of the Mediterranean, with an intense work on the genus *Limonium* (Plumbaginaceae), for which he was afterwards the specialist contributor in *Flora Europaea*. During a post-doc stay at the Botanical Institute of Barcelona, in 1952 he visited Mallorca, collecting a lot of specimens of the genus. By this time, he contacted with Llorenç Garcias Font; first studying his herbarium specimens at the Botanical Institute, and later on exchanging herbarium specimens to describe a huge amount of taxa from the Balearic Islands. As a consequence of this collaboration and his trip to Mallorca, Pignatti published several works dealing with the genus *Limonium* of the Balearic Islands (Pignatti, 1955a,b, 1960).

His vast knowledge of the Italian flora is reflected in the publishing of his *Flora d'Italia* (1982, with an imminent 2nd edition), work that describes 6.000 species in 3 volumes, with a complete coding system valid for the 60% of the vascular plant species of Europe; work conceived as a tool for the understanding of the biodiversity in the ecosystems.

He has been working on Mediterranean-like ecosystems, comparing Europe and Australia, and subsequently extended to California, Chile, South Africa and the Canary Islands. He performed comparisons based on floristic compositions, plant community structure, and the function and evolutionary trends of the Mediterranean flora. He is co-author of the book *Data Processing in Phytosociology* (1980), and continues developing a vast database of the Italian flora and vegetation. He actively participates in the project SynBioSys Europe and, since 1992, organizes in Rome an international annual workshop, the European Vegetation Survey, a Working Group of the International Association for Vegetation Science.

He also has been working in landscape ecology matters, publishing the treatise *Ecologia del Paesaggio* (1994). He focused his main interest in the ecology of Rome, a unique example of a urban zone continuously occupied by humans for more than 25 centuries. Of Rome, he investigated the flora, plant communities, and habitats, developing new proceedings and perspectives on landscape ecology, synthesizing data and ideas in *L'Ecosistema Roma* (1995). Lately, after the publication of *I*

boschi d'Italia (1998), Sandro turned his attention to a detailed study on the plants, ecosystems and landscape of the Dolomites. In more recent works, he developed two wide and integrative prospects, the idea of the vegetation as a product of the auto-organization of the ecosystems, and the growing breakup of the relationship between human beings and the natural world (e.g., *Assalto al Pianeta* 2000). Together with Bruno Trezza, he received the Gambrinus Price for Literature in Ecology for this latter work.

He has been a Member of the Commission for Environmental Impact Assessment of the Italian Ministero per l'Ambiente (1992-1995), and is a Fellow of the Accademia Nazionale dei Lincei (since 1989), of the Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, de l'Acadèmia Slovena, of the Academia de Córdoba (Argentina), of the European Academy of Bolzano, and honorary Member of the Accademia Italiana di Scienze Forestali. He is former President of the Società Botanica Italiana, of the Ostalpin-dinarische Gesellschaft für Pflanzensoziologie, and the Internacional Association for Vegetation Science.

For his scientific activities, he was awarded the gold medal of the organization for Plant Taxonomical Investigation of the Mediterranean Area (1983), the degree of PhD honoris causa from the University of Uppsala (1991), the Order of Merit of the Italian Republic (1994) and the prize of the Academy of Sciences of Turin (2001).

The editorial team wants to thank their help in the translation from Italian to Catalan to Guillem Mateu-Vicens and Xavier Gulías, and for the English corrections to Prof. Larry Giles. Also, to Salvador Conesa for the cession of the pictures by P.J. Sancho.